

Azerbaycan Folklorunda Yalancı Kurban Motifinin Epik-Mitolojik Semantiği

Sevinç ELİYEVA*

Araştırma makalesi

Geliş Tarihi / Received: Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: Ağustos / August 2019

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Kurban töreni ve gelenekleri eski zamanlardan günümüze dek Azerbaycan halkı arasında canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Kurban ritüeli kavramı demek, canlı ritüelin kendisidir, ancak folklor kavramının folklor metninde, canlı ritüelin imgesi olduğu gibidir. Azerbaycan folklorunda kurban motifi çok sayıda kült (ibadet öğeleri) ile bağlantılıdır. En ilginç kurban motiflerinden biri de sahte kurbandır. Bu tür kurban, tüm kurbanlar arasında özel bir kategoridir. Çünkü bu kurban motifinde, kurban etmeye söz verenler verdikleri sözün farkında değiller veya ağzı bozuk şekilde farkına varırlar; bu nedenle de kendi kendilerini kurban ederler. Bunlar arasında, bit kurbanı çok ünlüdür. Yalancı kurbanlar mitolojik bağlamda yaratılış (kozmozgoni) ile alakalıdır. Yalancı kurban yeni yaratılış ile sonuçlanır. Folklorlarda bu motif genelde çobanlar ve suyla toprak işleme ile ilişkilidir. Çoban ve su, tarlayı ve doğayı temsil etmektedir. Diğer imgeler de vahşi yaşam, doğa ve tarlalar ile alakalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Kurban, kurban etme, motif, folklor, Azerbaycan folkloru, kozmos, kaos, ritüel, sosyal antropoloji.*

*Azerbaycan Bilimler Akademisi. Doktora Öğrencisi. Bakü / AZERBAYCAN.

ORCID No: <http://orcid.org/0000-0003-2759-901X>

The Epical-Mythological Semantics of the Fibber Victim Motif in Azerbaijan Folklore

Abstract: The sacrificial ceremony and its traditions have been practiced among the people of Azerbaijan since the ancient times. The sacrificial ritual concept means living ritual itself, similar to the concept of folklore meaning the image of living ritual in the folklore text. In Azerbaijan folklore the motives of sacrifice are connected with a number of cults (with the objects of worship). One of the most interesting types of sacrifice motives is a false sacrifice. This type of sacrifice is a special category within all sacrifices since in this sacrifice motive, those who promised to sacrifice but didn't realized it or realized it in abusive ways are being sacrificed themselves for this reason. Among them, the louse victim is famous. The Fibber sacrifices are related to the creation (cosmogony) for mythical meaning. The Fibber sacrifice results in a new creation. In the folklore, this motif is largely associated with shepherds and water cultivation. Shepherd, as well as the water, represents the fields and the nature. Other images are also related to wildlife, nature, or fields.

Keywords: *Victim, sacrifice, motif, folklore, Azerbaijani folklore, cosmos, chaos, ritual, social anthropology.*

Giriş

Kurban verme bir fenomen gibi milli medeniyet ve düşünce sisteminin çeşitli katmanlarını birbirine kavuşturmaktadır. Kurban verme merasimi ve onunla ilgili âdetler, en eski devirlerden günümüze kadar Azerbaycan halkı arasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Kurban verme, ritüel anlayışı gibi canlı ritüelin kendisini, folklor anlayışı gibi ise canlı ritüelin folklor metnindeki karakterini kasteder. Azerbaycan folklorunda kurban vermenin motifleri bir takım kültlerle (perestiş objeleriyle) ilgilidir. Bu kültlerin içerisinde ağaç, taş (kaya), su ve yılan, maişet kültleri içerisinde özellikle ecdat ve evliya kültleri fazlalık göstermektedir.

1. Yalancı Kurban Verme: Bit Kurbanı

Yalancı kurban vermeye ilişkin olarak bit kurbanı üzerinde durulabilir. "Taşa Dönüşmüş Çobanın Sürüsü" adlı efsane

şöyledir: “Bir çoban Ağrı dağının eteğinde hayvan otarırmiş. Öğlen bakar ki hem kendisi hem de sürüsü susuzluktan ölüyor. Hiçbir yerde su yoktur. Allah’a yalvarır ki, burada bir çeşme yarat, yedi koyun kurban kesim. Bir de görür ki, önünde bir çeşme yarandı. Kendisi de içer, sürü de içer. Sonra düşünür ki, bu su için yedi hayvanı niye kesiyim, deli değilim ki? Kolunun altından yedi tane bit bulur, öldürüp diyor ki bu da Allah’ın yedi kurbanı. Bizzat bu anda çoban sürüsüyle bir yerde taş döner. Ağrı dağının eteğindeki taşlar o zamandan kalmadır” (İsmayilov ve Elekberli, 2004: 30). Bu efsane bütün anlam ve niteliği itibariyle kurban verme motifi üzerinde kurulmuştur. Kurban verme için kaçınılmaz olan şartlar önce genel kurala uygunluk arz eder. Çoban ve sürüsü susuzdur; suya ihtiyaçları var. Çoban Allah’ın mucize göstermesi için niyet eder, ona kurban edeceğini söyler. Allah çobanın niyetini kabul eder ve onun olduğu yerde çeşme yaratır. Ancak çoban kendinin ve sürüsünün susuzluğunu giderdikten sonra vaadini yerine getirmez. Niyet ettiği hayvanları kurban etmeyi delilik sanır. Allah da onu cezalandırarak sürüsüyle birlikte taş döner.

Efsane muhteva bakımından kurban verme normlarına aykırı olan davranış üzerinde kurulmuştur. Yani insanlar niyet edip kurban vermek için vaatte bulunur, ya önceden ya da niyetleri kabul edildikten sonra kurban verme merasimini icra ederler. Bu metnin telkin ettiği davranış normlarına göre, çobanın niyeti hayata geçtikten sonra o, kurban verme merasimini icra etmeli idi. Ancak çoban kurban verme merasimini icra etmediğine göre değil, Allah’a asilik edip kurban verme merasimini alaylı bir şekilde taklit ettiğine, başka bir deyişle, Allah’a karşı alaylı davrandığına göre cezalandırılır. Bu efsane metni, mitik anlamına göre yaratılış (kozmogoniya) ile ilgilidir. Metinde Ağrı dağının eteğindeki taşların nasıl yarandığı izah edilmektedir. İlginçtir ki, yalancı kurbanla ilgili bütün metinler kozmogoniyle ilgili olup ayrı ayrı doğa objelerinin nasıl yarandığını açıklamaktadır.

“Kanlı Göl” efsanesinde şöyle anlatılır: “*Bir adam olup. Allah kessin öyle adamı. Yağmur yağarmış. Demiş ki, bu yağmur kessin, ben bu ekin yerini ekim, kurban keseceğim. Allah yağmuru durdurmuş. Bu, gömleğini çıkarmış bitlenmiş, biti öldürüp demiş: ‘Bu da senin kurbanın’.* Bir yağmur yağmış ki, o öküzü de, adamı da götürüp göle dökmüş öldürmüştü. Adı kalmış Kanlı Göl” (Karabağ, 2012: 22).

E. İmameliyev (Kaloboğlu) şöyle yazar: “Görüldüğü gibi, burada ceza motifi var. Cezanın olması kozmik düzenin (kozmetik harmoninin, yani Allah-insan ilişkilerinin) artık bozulduğunu ve kaosa geçtiğini bildirir. Yeni kozmos (Kanlı Göl) bu kaotik durumdan oluşur” (İmameliyev, 2016: 112).

“Taş Çoban” efsanesinde denilir ki, bir çoban sürüsünü soğuktan, yağıştan, selden korumak için kurban kesmeyi vaat etti. Söz ağzından çıkan gibi sel diner. Çoban sürünü o bir tarafa aktarır. Oğlu der ki peki kurbanı kesmeyelim mi? Çoban yakasından bir bit çıkarır, “Allah bu da senin kurbanın” der. O zaman çoban, sürü ve köpek taşa dönüşür. “*Bizzat o vakit yer, gök sanki lertzeye geldi. Çoban, sürü ve köpek bir anda adamın gözü önünde taşa dönüştü. O büyük yaratan, o Ulu Tanrı kendi sözüne dönük çıkanları böylece taşa çevirdi*” (İsmayılov, 2000: 185).

Görüldüğü gibi bu efsane metninde de Göyçe bölgesindeki dağda taşların nasıl meydana çıktıkları izah edilir. Çoban kendi sürüsü ile birlikte taşa çevrilse de, kurban vermenin gerekliliğini hatırlatan oğul sağ kalır ve şahit gibi de bu olayı ağlayarak köye iletir.

2. Yalancı Kurban ve Takvim Mitleri

Yalancı kurban motifinin anlamı mitik düşüncenin daha derinliklerine gedip ulaşır. Biz bu hususa takvim mitleriyle ilgili efsanelerde rast gelmekteyiz. “Karının Günleri” adlı metinde denilir ki, bir karının (ihtiyar kadın) bir hayli oğlağı var imiş, içinde de bir renkli oğlak. Karı mart giren vakitte renkli oğlağı

kurban etmek ister ki, oğlakları sağ salim kurtulsun. Yıl iyi başlar. Martın dokuzunda her yer gül-çiçek olur. Karı verdiği vaade amel etmez. Söyler: “ ‘Martım çıktı, derdim çıktı’ . Mart karıdan intikam almak için Nisandan üç gün borç alır. Nisanın onundan on üçüne kadar kar yağar. Karının oğlakları ölür. Nisanın on üçünde hava güzel olur. Karı der ki, vaade verdim, kurban kesmedim. Ona göre de oğlaklarım mahvoldu. Kendini yere yıkar der: ‘Ota... ota’ ” (Esger ve Kazımoğlu, 2005: 31-32).

Bu, kurban verme motifi üzerinde kurulmuş takvim mitidir. Metinde pek çok unsurlar çağdaşlaşmıştır. Mart, nisan gibi ay adları, tabii ki, daha eski ayların adlarıyla yer değiştirmiştir. Ancak kurban vaadinde bulunulup bunu yerine getirmemenin olumsuzluklarla sonuçlanmasına takvim mitlerinde rast gelinmesi yalancı kurban motifinin mitik düşüncenin unutulmuş ve derin katmanlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir.

Yalancı kurban yeni yaratılışla sonuçlanır. Yeni yaratılış ise mutlak şekilde kozmos-kaos değişimiyle ilgilidir. Yukarıdaki metinlerde insanların zor duruma düşmesi kaos durumudur. Allah’ın insanların dualarını işiterek onları zor durumlardan (kaostan, susuzluk, kar, tufan ve açlık gibi ölümle sonuçlanan durumlardan) kurtarması kaosun kozmosla yer değiştirmesi demektir. Daha sonra nankör insanlar kozmosu (hoş, düzenli hayatı) yeniden kendileri mahveder. Onlar vaat ettikleri kurban yerine ilahi gücü tahkir etmeye kalkışırlar. Bu, yeniden kaosun oluşması demektir. Allah ve mitlerdeki çeşitli doğa kültürleri de onlara ceza vermekle kaosla kozmosun yer değiştirmesine neden olur. Burada kurban verme geçit düzeneği rolünü oynamaktadır. Mitik düşüncelerde bir durumdan öteki duruma geçiş ölüp-dirilmeye oluşur. Bu, kurban verme biçiminde gerçekleşebilir. Eski durum kurban olarak verilir ve yeni bir durum oluşur. Bu bakımdan böyle bir sonuca varmak mümkündür ki, yalancı kurban motifi kaostan yeni kozmosun oluşumunu sembolleştiren kurban verme sürecidir.

3. Ceza Motifi

Bit kurbanıyla ilgili birbirinin “tekrarı” niteliğinde olan metinlerde bazen bittin söz edilmemekte, sadece çoban verdiği vaadi yerine getirmediği için cezalanmaktadır. Mesela, Başkeçidde, Kır dağında bir çoban pınarın yerini bulamaz ve şöyle bir dua eder: “*Ey Kır dağı, sen buradan bir punar çıkar, ben de bir beyaz, bir de kara koyun kurban keseceğim*”. Pınar ortaya çıksa da çoban vaadini yerine getirmez ve sürüsüyle birlikte taşa döner (Hacılar, 2011: 55-56).

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz metinde çoban Allah’a değil, Kır dağına kurban vadeder. Yani çoban dağ kültürüne verdiği vaadi yerine getirmediği, dağ ruhunu aldatmaya çalıştığı için cezalanır. Söz konusu metinde Kır dağı karakteri ritüel-mitolojik düşüncelerle ilgilidir. Öncelikle kaydedelim ki, dağlarda taşa dönen çobanlar ve sürüleri mitik kökleri bakımından, fikrimizce ya dağ kültürüyle ya da su kültürü tarafından cezalandırılır. Allah karakteri ise İslamiyet sonrası bu tür mitik metinlere yeni bir adla yansımıştır. Allah, İslamiyet sonrası diğer durumlarda da Allah kelimesinin daha önce tapınılan mitik doğa kültüleriyle yer değiştirdiği görülmektedir.

Yalancı kurban motifiyle ilgili efsanelerde kurbanın hatta tahkir edici bir şekilde değil, genellikle başka hayvanla yer değiştirmesi de ağır cezaya neden olur. “Kara Kaya” adlı metinde denilir ki, insanlar yaylaya çıkarken bir nahırcı yolu kaybedip bilinmez bir yere uğrar. Ne kadar arasa da, mal-davarı sulamak için bir yer bulamaz. Susuzluktan nefesi daralan mal-davara bakıp Allah’a yalvarır: “*Ey Allah, bu dilsiz-ağızsız hayvanlara rahmin gelsin. Bunlara çare eylesen, kara keli sana kurban keseceğim*”. Nahırcı bir de bakıp görür ki, iki-üç adımlıktan küçük bir ırmak şırıltıyla akıp gider. Mal-davar suya dökülüp doyusuya içer. Biraz geçtikten sonra nahırcı verdiği vaadi hatırlar. Ancak kara keli kesmeye kıyamaz: “*Ya ne fark eder, ovalığa dönüp kara oğlağı kurban keserim.*” der. Bu sözü söyleyen anda nahırcı kendi nahırcıya birlikte taşa

döner. Halkın “Katır Kaya” adlandırdığı bu taşlar günümüze kadar gelip çıkmıştır (İsmayılov, 2000: 150).

Görüldüğü gibi, efsanede Göyçe dağlarında mal sürüsüne benzeyen taşların nasıl oluşması izah olunur. Yarıış-kozmogonidir, o, kurban verme aracılığıyla oluşur. Burada iki yaratılış ve iki kurban verme süreci var:

Birincisi, yalancı kurban verme yoluyla ortaya çıkan yeni ırmak. Nahırcı niyet edip kara keli kurban etmek ister ve Allah’tan su ister. Allah bu kurbanı niyet olarak kabul eder. Nahırcının bulunduğu yerde kurban verme niyetiyle yeni bir doğa objesi -küçük çay- oluşur.

İkincisi, nahırcı ve nahırın kurban verilmesi yoluyla ortaya çıkan yeni taşlar: “Katır kaya”.

Kaydedelim ki, yalancı kurban motifiyle ilgili bütün metinlerde kurban verme ve kozmogoni iki aşamada oluşur. İnsanlar öncelikle ihtiyaçları olan şeye göre Allah’a yahut herhangi mitik külte kurban vaat eder ve bunun sonucunda yeni obje (su, ırmak) yahut yeni mekân-zaman durumu (yağışın durması, gül-çiçekli yer) oluşur. Daha sonra kurban vadedenler vadi yerine getirmediikleri için onların kendilerinin kurban gitmesi sonucunda yeni objeler oluşur. İkinci kozmogoni, adeta çevrilme yoluyla oluşur: çobanlar, nahırcılar, çiftçiler ve başkaları taşa dönüşürler.

4. Yalancı Kurban Verenlerin Epik-Mitolojik Kimliği

Yalancı kurban motifiyle ilgili diğer bir düşündürücü mesele soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, insanlar zor duruma düştüklerinde veya kendilerinin ve hayvanlarının mahvolması gibi bir tehlike ortaya çıktığı zaman, Allah’a onları kurtarması için kurban verecekleri vaadinde bulunurlar. Allah da onların arzularını yerine getirir. Peki, neden insanlar vaat ettikleri kurbanı vermek istemediklerinde tövbe etmek veya ondan bağışlanma dilemek yerine Allah’ı aldatmaya ve hatta tahkir etmeye kalkışır? Bu nankörlük, necip olmayan davranış nereden kaynaklanır?

Fikrimizce bu meseleyi net duruma getirmek için söz konusu nankörlüğü temsil eden karakterlerin epik kimliğine dikkat edilmelidir. Bu karakterler, özellikle çobanlardır. Diğer karakterlerden, örneğin çiftçiler, ihtiyar kadın vs. vardır. Ancak çobanlar fazlalık oluşturur. Bunun için diğer metinlere de dikkat etmek gerekir.

Bugün doğruluğu olmayan Ermenistan adlı devletin arazisinde işgal altında bulunan Ağbaba adlı bölgede “Koyun” adlı dağ bulunmaktadır. Olay şöyledir ki, bir çoban çok susamıştır, ancak su bulamaz. Allah’a yüz tutarak annesinin sütüne yemin eder ki, burada bir pınar ortaya çıksa yedi kurban kesecek. Allah bir pınar yaratır. Çoban ise bunun karşılığında yedi bit öldürüp Allah’a “*Bu da senin kurbanların*” der. Allah gazap edip onu taşa dönüştürür (İsmayılov ve Gurbanov, 2003: 100).

Başka bir çobanın ise koyunlarının döllemek vakti geldiğinde sürüde koç bulunmaz. Çoban Allah’tan arzu eder ki, ona koç bahşetsin, koyunları kısır kalmasın ve o da seneye yaylaya vardığında gölün kıyısında bir kurban keser. Az zaman geçer yer-gök titrer. Mavi göl çok çalkalanır. Gölden bir beyaz, bir de kara koç çıkıp sürüye karışır. Az zaman geçer koçlar geri dönüp suya girerler. Vakit geldiğinde sürüdeki koyunların hepsi kuzu doğurur. Çoban hatırlar ki, koç kurban etmelidir. Sürüdeki hayvanlara kıyamaz. Yerden bir böcek yakalayıp öldürür ve Allah’a der ki, bu da senin kurbanın. Yer-gök titrer. Aynı beyaz ve kara koç gölden çıkıp çobanın sürüsünü önüne katıp göle döker. Çoban ve köpeği o kadar gölün kıyısında durup suya bakarlar ki, sonda şekilleri ebediyyen suya yansır (Ferzeliyev ve Gasımlı, 1994: 70-71).

Bir başka efsanede Allah’a karşı nankörlüğü çiftçi yapar. O, çift sürende kendisi de, öküzü de çok susayıp su ararlar. Çiftçi Allah’a kurban vadeder, karşılığında ondan su ister. Yanında bir çeşme çıkar. Lakin kişi vadine emel etmez. İkinci yıl aynı yeri sürerken aniden çukurdaki su öylesine kaynar ki, kişi öküzleriyle birlikte yere batar. Üstünde büyük bir

göl oluşur. El-oba da adına “Kanlı Göl” der (Ferzeliyev ve Gasımlı, 1994: 74-75).

Görüldüğü gibi, yalancı kurban vermeler, özellikle, çobanlarla ve su kültüyle ilgilidir. İster çoban, isterse de su çölü, doğayı temsil eder. Diğer karakterler de (nahırcı, çiftçi vs.) bu veya diğer şekilde çöl-dış ve doğayla ilgilidir. Metinlerde yalancı kurban motifinin büyük kısmının çobanla ilgili olması dikkati onun üzerine çekmektedir.

Azerbaycan folklorunda çobanlar, özellikle olumlu karakterlerdir. Olumsuz çoban karakterleri de bulunur. “Kitabi-Dede Korkut”taki iki ünlü çobandan biri sadakati, diğeri nankörlüğü temsil eder. Salur Kazan’ın koyunlarını otaran Karaca Çoban Kazan’a ve Oğuz eline son derece sadakatli insandır. Kâfirler Kazan’ın koyun sürülerini götürmeğe geldiklerinde ona bir hayli tatlı vaatlerde bulunur, aynı zamanda beylik teklif ederler. Ancak o, Oğuz eline ve Kazan’ın ekmeğine ihanet etmeyerek, düşmanla savaşır ve iki kardeşi de şehit olur (Zeynalov ve Elizade, 1988: 43-44).

Alp Aruz’un çobanı olan Konur Koca Sarı Çoban ise Oğuz elinin (halkının) kutsal değerlerine karşı nankörlük ederek, peri kızına tecavüz eder (Zeynalov ve Elizade, 1988:98) ve bu hareketiyle de mitolojik anlam bakımından Allah’a kurban vadedit sonra ona karşı nankörlük eden çoban karakterleriyle aynı sırada yer alır. Ancak Aruz’un çobanıyla bu çobanları yalnız nankörlük birleştirmemektedir. Burada bir önemli aracı unsur da vardır. Bu unsur, su kültürüdür.

Çobanlarla ilgili yalancı kurban motifinde su önemli unsurdur. Rövsen Alizade yazar ki, suyun Türk folklorunda kült semantiği onun öncelikle mitolojik kozmogoninin önemli unsuru olmasıyla ilgilidir. Sadece Türk mitolojisinde değil, dünya mitolojisinde su önemli yaşamsal başlangıçtır (Alizade, 2014: 200). Çobanlar, özellikle, Allah’tan kurban karşılığında su istemektedirler. Ancak suyu elde ettikten sonra nankörlük ederek, vadelerine hilaf çıkarlar. Aruz’un çobanı da su unsuruyla ilgilidir: o, çeşmede yıkanan peri kızına tecavüz eder.

Sonuç

Bu, bize üç mülahazayı ihtimal şeklinde söylemeye imkân tanır:

1. Efsanelerdeki çobanlar suyu, su kültünden isterler. Bu durumda onlar kurbanı su kültürüne kurban etmeyi vadederler. Burada Allah kelimesi, hiç şüphesiz ki, sonraki devirlerde oluşmuş dini-ideolojik nitelikli yer değiştirmedir. ‘Kitab-ı Dede Korkut’un eski şekillerindeki Gök Tanrı inanışlarıyla ilgili Tanrı algısı ve İslam diniyle ilgili Allah inancı paralel kullanılır.

2. Efsanelerdeki çobanların vadettikleri kurbanları tahkir nitelikli kurbanlarla değiştirmeleri, Aruz’un çobanının su kültürünü temsil eden peri kızını tahkir etmesiyle mitolojik bakımdan aynı anlamı taşır.

3. Efsanelerde yalancı kurban verme yeni doğa objelerinin oluşmasıyla sonuçlandığı gibi, “Kitabi-Dede Korkut”ta da yeni bir yaratılış oluşur: Oğuz elini (halkını) mahvetmeye kalkışan Tepegöz ortaya çıkar. Onunla dövüşte birçok Oğuz yiğitleri kurban giderler. Basat, Tepegöz’ü öldürerek Oğuz elinde kozmosu onarır. Böylelikle efsanelerde olduğu gibi, burada da kurban verme ve yeni yaratılış iki aşamada oluşur:

Birincisi, çobanın peri kızının namusunu kendi çirkin niyetine kurban vermesiyle Tepegöz’ün ortaya çıkması (kaos);

İkincisi, Oğuz eline karşı nankörlük etmiş çobanın oğlu Tepegöz’ün kurban verilmesiyle kötü duruma düşmüş eski Oğuz elinden yeni ve güçlü Oğuz elinin ortaya çıkması (yani yeni kozmosun kurban verme aracılığıyla oluşturulması).

Kaydedelim ki, her bir kurban verme ölüp-dirilme şeklinde gerçekleşir. Oğuz da Tepegöz’ün eliyle ölür ve Basat’ın eliyle dirilir.

Elbette, “Kitabi-Dede Korkut”taki bu kurban vermeleri doğrudan “yalancı kurban verme” adlandırma bilmemekteyiz. Ancak yalancı kurban motifiyle ilgili çobanların su unsuruyla ilintisi ve Aruz’un çobanının aynı anlamlı hareketinin su unsuruyla ilgili olması, onların arasında herhangi çok eski anlam bağlarının olduğunu ihtimal etmeye imkân tanır.

Kaynaklar

- Alizade, R. (2014). *Türk Halk Kültürü ve Tarihi*, İstanbul: Karma Yayınevi.
- Esger, E., Kazımoğlu, M. (2005). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, XII. Kitap, Zengezur Folkloru / Toplayıcılar: Veli Nebioğlu, Muhtar Kazımoğlu, Efzeleddin Esger, Bakü: Seda Yayınevi.
- Ferzeliyev, T., Gasımlı, M. (1994). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, I. Kitap, Nahçıvan Folkloru / Tertip edenler: Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, Bakü: Sabah Yayınevi.
- Hacılar, V. (2011). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, XXII. Kitap, Borçalı-Karapapak Folkloru, Bakü: Nurlan Yayınevi.
- İmameliyev, E. (2016). *Türk Yaradılış Mifleri ve Azerbaycan Efsaneleri /Doktora Tezi*, Bakü: Folklor Enstitüsü Arşivi.
- İsmayılov, H. (2000). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, III. Kitap, Göyçe Folkloru, Bakü: Seda Yayınevi.
- İsmayılov, H., Gurbanov, T. (2003). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, VIII. Kitap, Ağbaba Folkloru, Bakü: Seda Yayınevi.
- İsmayılov, H., Elekberli, E. (2004). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, X. Kitap, İrevan Çukuru Folkloru, Bakü: Seda Yayınevi.
- Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir. (2012). I. Kitap (Ağdam, Fuzuli, Ağcabedi, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Laçın ve Kelbecer Rayonlarından Toplanmış Folklor Örnekleri). Bakü: Elm ve Tehsil Yayınevi.
- Zeynalov, F., Elizade, S. (1988). *Kitabi-Dede Gorgud*, Bakü: Yazıcı Yayınevi.